

ЗАГАДКОВИЙ КНЯЗЬ САМО

Максим Жих. *Славянский правитель Само и “держава” (629–658). Источники, локализация, социально-политическая организация, историческое значение.* Санкт-Петербург, 2019. 148 с.

Дослідження петербурзького історика Максима Жиха, фактично, є першою об'ємною студією історії найдавнішого відображеного в джерелах слов'янського політичного об'єднання і його правителя Само в російській історіографії. Саме тому автор подав у додатку переклади фрагментів Хроніки Фредегара (†659) та інших латинських джерел, де згадуються Само та його об'єднання, а також ілюстрації, пов'язані з цією історією. Наведений перелік літератури, практично, вичерпний, що збільшує довіру до проведеного дослідження. Можна, хіба, додати, зокрема, окремі праці Міхала Лутовскі і Наді Профантової¹, Манфреда Еггера², Олександра Авенаріуса³ і Вальтера Погля⁴. Завдяки цьому виданню російськомовні читачі, як і україномовні, яким не доступні класичні праці на цю тему Йосифа Юліуса Мікколи (1866–1946)⁵, Вацлава Халупецкі (1882–1946)⁶, Герарда Лябуди (1916–2010)⁷, Бого Графенауера (1916–1995)⁸ та Генріха Кунстмана (1923–2009)⁹, отримали можливість ознайомитись з усіма аспектами і проблемами зазначеної теми. Вже з цього огляду публікація М. Жиха є доброю і корисною.

Зібравши джерельні матеріали і ґрунтовно ознайомившись з літературою, автор докладно виклав підібрану інформацію і спробував обґрунтувати власне бачення окремих аспектів проблеми. Зрозуміло, що при достатньо вузькій

¹ *Lutovský M., Profantová N. Sámova říše.* Praha, 1995. 217 s.

² *Eggers M. Samo – “Der erste könig der Slawen” Eine kritische Forschungsübersicht. Bohemia Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder.* Vol. 42. Oldenburg; München; Wien, 2001. S. 62–83.

³ *Avenarius A. Samova riša a Slovensko. Súčasný stav poznania Nitra v slovenských dejinách.* Bratislava, 2002. S. 41–44.

⁴ *Pahl W. Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München, 2002. S. 56–61.

⁵ *Mikkola J. J. Samo und sein Reich Archiv für slawischen Philologie.* Bd. 41. Berlin, 1928. S. 77–97.

⁶ *Chaloupecký V. Considérations sur Samon, le premier roi des Slaves Bizantinoslavica.* T. 11. Praha, 1950. S. 223–239.

⁷ *Labuda G. Pierwsze państwo słowiańskie. Państwo Samona.* Poznań, 1949. 357 s.

⁸ *Grafenauer B. Novejša literatura o Samu in njeni problem Zgodovinski časopis.* 1950. Nr 4. S. 151–169.

⁹ *Kunstmann H. Was besagt der Name Samo, und wo liegy Wogastisbung? Die Welt des Slawen. Halbjahresschrift für Slawistik.* Bd. 24, H. 1. München, 1979. S. 1–21; *Idem.* Samo. Dervanus und der Slovenenfürst Wallucus *Die Welt des Slawen. Halbjahresschrift für Slawistik.* Bd. 25, H. 1. München, 1980. S. 171–177; *Idem.* Über die Herkunft Samos *Die Welt des Slawen. Halbjahresschrift für Slawistik / Bd. 25, H. 2.* München, 1980. S. 293–313; *Idem.* Wo lag das zentrum von Samos Reich? *Die Welt des Slawen. Halbjahresschrift für Slawistik.* Bd. 26, H. 1. München, 1981. S. 67–101.

джерельній базі (тут можна погодитися з оцінкою автора на с. 103, що всі інші джерела, окрім Хроніки Фредегара, вторинні і не дають підстав для відмінних інтерпретацій), ті чи інші побудови та погляди М. Жиха впливають з його оцінки відповідних пропозицій і реконструкцій попередників. Тому практично всі відповідні висновки зберігають характер дискусійних гіпотез.

Автор приєднався до думок дослідників, що вважали Само романізованим галлом, який, маючи військовий досвід, приєднався до антиаварського виступу слов'ян (безперечно, з власним загоном або охороною свого купецького каравану), виявив себе вмілим командиром і в такий спосіб через обрання став князем. Подібний висновок виглядає обґрунтованим.

Важче погодитися з гіпотезою щодо опозиційності Само стосовно франків. У франків, на відміну від інших "варварських" королівств, не було головно-го чинника протистояння між прийдшлим і автохтонним населенням – релігійного. Вони разом з галлами були ортодоксами, а не аріанами (як більшість германських племен) і, подібно до останніх, швидко інтегрувалися до латинської культури. Вороже відношення правителя Само до Франкського королівства диктувала політична необхідність утримати території, звільнені від аварського впливу, від їх поглинання франками.

Так само непереконливо виглядає гіпотеза, нібито Само – титул або епітет слов'янського правителя ("самовластець", "самодержець"). Не варто забувати, що це перше об'єднання славиній знаходилося на завершальній стадії розвитку протодержави *чіддом*, або на ранній стадії державного розвитку – *дружинній державі* чи *військовій державі* (military government), характерної універсальним етапом еволюції суспільства, при якому функції держави періоду зародження, виконує, головно, військова організація – дружина чи аналогічна їй так само військова структура. Цей етап характерний для Усієї Центрально-Східної Європи, тобто германо-слов'янського масиву¹⁰. За таких умов про жодне *самодержцтво*

¹⁰ Schmid H. F. Die Burgbezielsverfassung bei den slavischen völkern in ihrer Bedeutung für die Geschichte ihrer Siedlung und ihrer staatlichen Organisation *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*. N. s. 2. No 2. 1926. S. 97, 101–113, 246; Vaněček V. Počátky práva a státu v Československu. Praha, 1946. S. 25–40; *Idem*. Prvních tisíc let. Předstátní společenská organizace a vznik státu u českých Slovanů. Praha, 1949. S. 90–93; Prochaska V. Organizace kultu a kmenového zřízení polabsko-pobaltských Slovanů *Vznik a počátky Slovanů*. T. 2. Praha, 1958. S. 151; Соловьев К. А. *Властители и судьбы: Легитимизация государственной власти в Древней и Средневековой Руси. IX – первая половина XV в.* Москва, 1991. С. 29–30; *Его же*. Потестарные отношения в Древней и Средневековой Руси IX – первой половины XV в. Москва, 1998; Мельникова Е. А. К типологии становления государства в Северной и Восточной Европе (Постановка проблемы) *Образование Древнерусского государства. Спорные проблемы: Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто*. Москва, 13–15 апреля 1992 г. Тезисы докладов / Отв. ред.

А. П. Новосельцев. Москва, 1992. С. 40–45; *Ее же*. К типологии предгосударственных и раннегосударственных образований в Северной и Северо-Восточной Европе (Постановка проблемы) *Древнейшие государства на территории Восточной Европы*. 1992–1993. Москва, 1995. С. 20–23; *Ее же*. К типологии контактных зон и зон контактов: скандинавы в Западной и Восточной Европе *Восточная Европа в древности и средневековье: контакты, зоны контактов и контактные зоны*. XI Чтения памяти В. Т. Пашуто. Москва, 2003. С. 20; Пчелов Е. В. К вопросу о времени возникновения Древнерусского государства *Альтернативные пути к ранней государственности*. Владивосток, 1995. С. 117–127; *Моця О. П.* Східнослов'янське суспільство напередодні утворення Київської Русі *Давня історія України*. Т. 3. Київ, 2000. С. 477; Ричка В. М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації *Український історичний журнал* (далі – УІЖ). 2001. № 2. С. 26–28; *Войтович Л.В.* Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації УІЖ. 2003. № 4. С. 138; *Никольский С. А.* О дружинном праве в эпоху становления государственности на

слов'янського правителя йтися не могло. До того ж, він титудувався, напевно, як князь (від давньогерманського *kun-ing*: *конунг* – *король*¹¹). М. Жих у своїх працях виступає вірним послідовником гіпотез Михаїла Дяконова–Ігоря Фроянова про ранню державність. Але, навіть виходячи з цих гіпотез, версія *самодержства* не коректна.

Можна погодитися з пропонованою політичною структурою “держави” Само як політичного об'єднання триступеневого рівня (мале плем'я – славінія – союз кількох славіній на чолі з однією із них), а також локалізацією центру у сучасній Західній і Центральній Чехії, де знаходилася славінія-гегемон, яку можна вважати попередником Чеської держави.

Зрозуміло, що автор не зумів позбутися традиційних для російської історіографії імперських штампів щодо “натиску на схід”, отриманого “перепочинку для спокійного розвитку своєї економіки, соціальної системи, політичного життя і культурної творчості” (с. 104). До усього цього ситуація не дійшла, бо об'єднання Само розпалося відразу ж після смерті його зверхника у 660 чи 661 р. У князя Само від 12 слов'янських дружин було 22 сини і 15 доньок, правдоподібно дружини походили з родин правителів славіній, які входили до цього об'єднання, і нащадки Само з місцевими елітами розділили відповідні утворення між собою¹². Занепаду території не відбулося¹³, хоча в політичному сенсі ці славінії, правдоподібно, знову опинилися під гегемонією аварських каганів, після падіння яких невдовзі, у IX ст., увійшли до Великої Моравії¹⁴.

Також варто бути обережніше з такими термінами, як “аварське іго”, заснованому на пізньому дулібському епосі, збереженому на Волині, фрагмент якого потрапив до *Повісті временних літ* як розповідь про обрив¹⁵. У VII–VIII ст. слов'янські славінії у Подунав'ї та на Балканах відчували тільки політичну гегемонію аварів, що змушували їх разом з аварськими військами воювати проти Візантії, при цьому слов'яни самі ставали гегемонами на захоплених землях¹⁶.

Але загалом, навіть враховуючи висловлені зауваження, можна стверджувати, що автору вдалося скрупульозно зібрати доступні матеріали з проблеми першого слов'янського політичного об'єднання і його правителя Само, відкривши, сподіваємося, зацікавлення до цієї важливої і дискусійної проблеми.

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Руси Средневековая Русь. Вып. 4. Москва, 2004. С. 5.

¹¹ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 2. Санкт-Петербург, 1881. С. 126; Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. Т. 1. Москва, 1959. С. 324; Этимологический словарь славянских языков / Под ред. О. Н. Трубачёва. Пра斯拉вянский лексический фонд. Вып. 13. Москва, 1987. С. 200.

¹² Charvát P. Zrod českého státu: 568–1055. Praha, 2007. 263 s.

¹³ Beranová M., Lutovský M. Slované v Čechách: archeologie 6.–12. století. Praha, 2009. 475 s.

¹⁴ Měřínský Z. České země od příchodu Slo-

vanů po Velkou Moravu. Praha, 2009. 564 s.

¹⁵ Войтович Л. В. Етнотериторіальна підоснова формування удільних князівств Волинської землі *Волино-Подільські археологічні студії*. Т. 1: Пам'яті І. К. Свешнікова. Львів, 1998. С. 286–294.

¹⁶ Истрин В. М. Книги временья и различия Георгия Мниха. Хроника Георгия Арматоло в древнем славяно-русском переводе. Текст, исследование и словарь. Т. 1. Петроград, 1920. С. 434; Grafenauer B. Razmerje med Slovani in Obri do obleganja Cari-grada (626) in njegove gospodarsko-družbene podlage *Zgodovinski Casopis*. 1955. Nr 9. S. 145–153; Zástěrová B. Avaři a Slované *Vznik a počátky Slovanů*. Т. 2. Praha, 1958. S. 19–54.